

MÁSODIK KÖNYV

Első fejezet

A régieknek a lélekre vonatkozó, ránk maradt ⁴¹² a elméleteiről legyen elegendő ennyit mondanunk. Most pedig, mintegy újrakezdve a dolgot, lássunk hozzá és próbáljuk meghatározni, hogy mi a lélek, és milyen lehetne a legáltalánosabb, reá vonatkozó definíció.

A létezők egyik nemének¹ a szubsztanciát mondjuk, s ez egyik értelemben az anyag, ami önmagában nem *ex-a-valami*,² másik értelemben az alak és a forma, amin már *ex-t-a-valamit* értjük, harmadik értelemben az, ami ezekből való. Az anyag: lehetőség, a forma: teljesültség. Ez utóbbit kétféleképpen értjük: ahogy a tudást és ahogy az elmélkedést.³

Úgy tetszik, túlnyomórészt a testek a szubsztanciák,⁴ mégpedig a természeti testek: ezek ugyanis princípiumai a többinek.⁵ A természeti testek közül némelyek élettel rendelkeznek, mások nem. Életnek az önmaga által való tényé-

szést, növekedést és fogyást nevezünk. E szerint minden természeti test, amelynek élete van, szubsztanciának tekinthető, mégpedig az összetett szubsztancia értelmében. De minthogy másrészt ez a test ilyen meg ilyen – azaz olyan, ami étellel rendelkezik –, a lélek bizonyára nem lesz test. Hiszen a test nem azok közül való, amiket alanyról állítunk: ő maga létezik alanyként és anyagként. A léleknek tehát szükségképpen abban az értelemben kell szubsztanciának lennie, hogy ő a potenciálisan étellel bíró természeti test formája. Mármint a szubsztancia teljesültsége. A lélek tehát ilyen testnek a teljesültsége. Ezt pedig kétféleképpen értjük: ahogy a tudást és ahogy az elmélkedést. Nyilvánvaló, hogy a lélek a tudás értelmében vett teljesültség, mert az alvás is és az ébrenlét is benne foglaltatik a lélek meglétében. Nos, az ébrenlét az elmélkedésnek, az alvás ellenben a tudás tevékenység nélküli birtoklásának felel meg. Keletkezésének sorrendje szerint pedig ugyanabban az egyedben előbbre való a tudás. Ezért a lélek: a potenciálisan étellel bíró testnek első teljesültsége. Ilyen az a test, amelynek szervi vannak. Szervek a növények részei is, de teljesen egyszerűek, például a lomb a magburok védőszerve, a magburok meg a magé, míg a gyökerek a száznak felelnek meg, hiszen mindkettő a táplálékot veszi föl.

Ha tehát általánosságban kell valamit állítanunk minden lélekről, akkor azt mondhatjuk róla, hogy első teljesültsége a szemekkel bíró természeti testnek. Ezért nem is kell kutatnunk, hogy egy-e a lélek és a test, ahogy azt sem kutatjuk, hogy egy-e a viasz meg az alakja, sem pedig általában, hogy egy-e minden egyes tárgy anyaga és az, amié az anyag. Mert az *egy* és a *lét* kifejezéseket több értelemben használjuk ugyan, de elsődlegesen a *teljesültség* értelmében.

Nos, általánosságban megmondtuk, mi a lélek, ugyanis, hogy egy dologban uralkodó szabályszerűség értelmében vett szubsztancia. Ez pedig az ilyen és ilyen testnek a *mivolta*, akár csak ha valamely szerszám – például a balta – természeti test volna. Ennek ugyanis a balta volna lenne a szubsztanciája, s ez lenne a lelke is. Ha ez tőle különválnék, nem volna balta többé, csak névleg. De mostani állapotában mégis balta. Ám a lélek nem ilyesféle testnek mivolta és szabályszerűsége, hanem egy meghatározott természeti testé, amely önmagában bírja mozgásának és nyugalmanak okát. A testrészekkel kapcsolatban is elmélkedni kell azon, amit mondtunk. Ha ugyanis a szem élőlény volna, a látás volna a lelke: ez ugyanis a szemnek a szabályszerűség értelmében vett szubsztanciája. A szemgolyó meg anyaga a látásnak: ha ez eltávozik belőle, nem lesz többé szem,

csak névleg, mint a kőből való vagy a festett. De azt, ami a részről állítható, az egész élő testre kell vonatkoztatnunk; mert miként a rész a részhez, úgy viszonylik az egész érzékelés az egész érzékelő testhez mint érzékelőhöz. A potenciális élőlény pedig nem az, amelyik már elvesztette a lelket, hanem amelyikben megvan. A mag és a gyümölcs ilyen test potenciálisan.

Amilyen értelemben teljesültség a vágás és a látás folyamata, olyan értelemben az ébrenlét is az, ahogy pedig a látás és a szerv képessége ⁴¹³ a beteljesültség, olyan értelemben az a lélek. A test pedig a potenciálisan létező. Miként a szem: pupilla és látóképesség, úgy a lélek és a test is együttréve adják az élőlényt. Tehát világos, hogy sem a lélek nem választható el a testtől, sem pedig – ha részekre oszlik – a részei. Nem egyéb ugyanis, mint a test egyes részeinek teljesültsége. Bár egyes részeit ebben mi sem akadályozza, nem lévén teljesültségei semmiféle testnek. Nem világos továbbá, hogy vajon olyan értelemben teljesültsége-e a testnek a lélek, mint a hajós a hajónak.⁶ – Nos, nagyjából ezekkel a vonásokkal írjuk le és határozzuk meg a lelket.

Második fejezet

Mivel a homályosabb, de inkább szembetűnő dolgokból lesz a világos és definíció útján jobban megismerhető, meg kell próbálnunk másfelől, ilyen úton is megközelíteni a lelket. A meghatározásnak ugyanis nemcsak a tényállásokat kell megvilágítani – ahogy a legtöbb meghatározás teszi –, hanem benne kell foglaltatnia és ki kell belőle tűnnie a dolog okának is. Jelenleg azonban a szillogizmus konklúziójához hasonlítanak a meghatározások.⁷ Például, hogy mi a négyzetesítés: egy nem egyenlő oldalú négyszög és egy egyenlő oldalú, derékszögű négyszög területének egyenlősége.⁸ Az ilyen meghatározás konklúzió módjára fogalmazott. Ám aki azt mondja: a négyzetesítés a középarányos megszerkesztése, az a dolog okát mondja meg.

Nos, vizsgálódásunknak az a tétel a kiindulópontja, hogy a lelkes lény a lélektelentől az élet

által különbözik. Minthogy pedig az élet kifejezést többféleképpen alkalmazzuk, akkor mondjuk egy dologról, hogy él, ha a következőknek csak egyike is jelen van benne: ész, érzékelés, a helyváltoztatással kapcsolatos mozgás és nyugalom, a táplálkozással összefüggő mozgás, valamint a fogyás és a növekedés. Ezért a növények is valamennyien elevennek minősülnek: hiszen látjuk, hogy bennük is van olyan képesség és princípium, amelynél fogva ellentétes helyeken növekszenek és fogynak. Mert nem úgy áll a dolog, hogy fölfelé növekszenek, lefelé meg nem, hanem minden, ami tenyészik, egyaránt nő mindkét irányba és mindenfelé, s mindaddig él, amíg csak táplálékot tud magához venni. Az életnek ez a formája a többitől különváltan is előfordulhat, a többi azonban nem fordulhat elő nélküle a halandó lényekben. Világosan látszik ez a növényeknél, bennük ugyanis semmiféle más képessége nincs meg

413 b a léleknek. Az élet tehát e princípiumnál fogva van meg valamennyi élőlényben; ám az állati jelleg elsősorban az érzékelés alapján van meg bennük, mert azokról is, amelyek nem mozognak és nem változtatják helyüket, de érzékeléssel rendelkeznek, azt mondjuk, hogy állatok és nem csupán azt, hogy élnek.

Az érzékelésből elsősorban a tapintás van meg valamennyiükben. Ám ahogy a táplál-

kozóképeség különválhat a tapintástól és minden érzékeléstől, úgy a tapintás is különválhat az érzékelés többi fajtájától. Táplálkozóképeségnek pedig a lélek ama részét nevezzük, amelynek a növények is részei. Az állatok, úgy látszik, valamennyien rendelkeznek tapintó-érzékl. Hogy e kettőnek mi az oka, azt később mondjuk el.⁹

Most ellenben csak annyit jegyezzünk meg, hogy a lélek az említett tevékenységek princípiuma, s ezek határozzák is meg: táplálkozás, érzékelés, gondolkodás, mozgás. Vajon ezek mindegyike lélek-e, vagy pedig része a léleknek, s ha része, vajon olyan értelemben-e, hogy csupán definíciója szerint, vagy úgy, hogy helye szerint is elkülöníthető? Ezt némelyiknél nem nehéz belátni, egyik-másiknál azonban kétséges. Miként ugyanis a növényeknél látjuk, hogy némelyek közülük szétvágva és részeikre különválva is tovább élnek, minthogy a bennük lévő lélek teljesültség szerint minden növényben egy, potenciálisan azonban több, és ugyanígy látjuk a dolgot a szétvágott rovaroknál – ám ott a lélek egyéb sajátosságait is így látjuk. Mindkét résznek van ugyanis érzékelése, helyváltoztatása és mozgása. De ha érzékelése van, akkor képzelete és törekvése is van: mert ahol érzékelés, ott fájdalom és gyönyör is található, s ahol ezek vannak, ott szükségképpen jelen lesz a vágy is.

Az észről, azaz az elmékedőképességről azonban nemigen világos semmi sem, úgy látzik azonban, ez a léleknek külön neme, és egyedül ez az, ami örökkévalóként a mulandótól különválhat. Az eddigiekből világos, hogy a lélek többi része, mint némelyek állítják, nem elkülöníthető,¹⁰ ám az is világos, hogy definíciójukban különböznek. Hiszen más dolog érzékelőnek és más vélekedőnek lenni, ahogy az érzékelés is különbözik a vélekedéstől. Hasonló a helyzet a lélek említett többi képességével is. Továbbá némely élőlényben ezek mind megvannak, némelyikben néhány, másokban viszont egyetlen csupán. Ezen az alapon külön-
414 a böztetjük meg az élőlényeket. Hogy mi az oka ennek, azt később kell megvizsgáljunk.¹¹ Hasonlóan vagyunk az érzékekkel is: némelyekben mind megvan, másokban egyik-másik, ismét másokban egyedül a legszükségesebbik, a tapintás.

Minthogy kétféleképpen értjük azt, *amivel élünk és érzékelünk*, miként azt is, *amivel megismerünk* – ez utóbbit értjük egyrészt a tudásra, másrészt a lélekre, mert mindkettejükről azt mondjuk, hogy velük tudunk valamit – hasonló a helyzet azzal, *amitől egészségesek vagyunk*: ez egyrészt az egészség, másrészt a test egy bizonyos része vagy egésze. Közülük a tudás és az egészség: alak és egy bizonyos forma, továbbá szabály-

szerűsége és mintegy működése annak, ami magába fogadja őket. Az egyik azé, ami megismerni, a másik, ami egészségesnek lenni képes. Mert úgy tűnik, a cselekvők működése ama dolgokban van meg, amelyek hatást szenvednek el, és egy bizonyos állapotba kerülnek. A lélek az, aminek révén elsődleges értelemben élünk, érzékelünk és gondolkodunk. Ezért nyilván egy bizonyos szabályszerűség és forma a lélek, nem pedig anyag és alany. Miután ugyanis a szubsztancia kifejezést, mint már mondtuk, három értelemben használjuk, melyek egyike a forma, másika az anyag, a harmadik pedig az, ami e kettőből áll; közülük az anyag potencia, a forma teljesültség; mivel pedig az, ami kettejükből áll, lelkes lény – ezért nem a test a lélek teljesültsége, hanem a lélek valamely testé. Ezért helyesen okoskodnak, akik azt tartják, hogy se test nélkül nincsen, se nem test a lélek: mert nem test ugyan, de valamije a testnek, s ezért testben van, mégpedig valamely meghatározott testben, nem pedig, mint a régiek hitték, akik csak beillesztették a testbe, nem fűzve hozzá annak meghatározását, hogy melyik és milyen testben lehet lélek, jóllehet még csak látszatra sem fogad magába akármilyen test akármilyen lelket. A mi fejtegetésünk szerint úgy történik ez, ahogyan az értelem is megkívánja. Mert minden dolog

teljesültsége természeténél fogva a potenciálisan létezőben és annak sajátos anyagában lehet meg.

Nos, hogy a lélek valami teljesültség és szabályszerűsége annak, ami potenciálisan ilyen, az az elmondottakból világos.

Harmadik fejezet

A léleknek említett képességei, mint mondtuk, némely élőben mind megvannak, másokban csak egy részük, némelyekben meg csak egyetlenegy. Az említett képességek pedig ezek: táplálkozó-, törekvő-, érzékelő-, helyváltoztató, mozgást végző, gondolkodóképesség. A növényekben csak a táplálkozó van meg, más élőben ez is és az érzékelőképesség is. Ha pedig az érzékelés megvan benne, akkor ^{414 b} törekvőképessége is lesz: a törekvés ugyanis vágy, indulat és kívánság. Az érzékek egyike, a tapintás meg kivétel nélkül minden állatban megvan. Amiben jelen van az érzékelés, abban a gyönyör- és fájdalomérzet, a gyönyör és fájdalom megkülönböztetése is megtalálható, amikben pedig ezek megvannak, azokban vágy is van: ez ugyanis a kellemesre irányuló törekvés. Rendelkeznek továbbá az ilyenek a táplálék érzékelésével is: a tapintás ugyanis a táp-

lálék érzékelése, mert szilárd és folyékony, meleg és hideg anyagokkal táplálkozik minden élő, és az ezekre irányuló érzékelés a tapintás, amely a többi érzékelhetőre járulékosan vonatkozik csupán. A zaj ugyanis, vagy a szín vagy a szag semmivel se járul hozzá a táplálkozáshoz, az íz ellenben egyike a tapinthatóknak. Az éhség és a szomjúság meg vágyódás, mégpedig az éhség a száraz és meleg után, a szomjúság a hideg és cseppfolyós után, az íz pedig mintegy fűszere ezeknek. Tisztázni később kell ezt a kérdést,¹² most csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy amely élőlényeknek tapintásuk van, azokban jelen van a törekvés is. A képzeletet illetően nem világos a dolog, és későbbi vizsgálódásra szorul.¹³

Némelyekben ezeken kívül még a helyváltoztatás képessége is megvan, másokban meg, például az emberekben – és ha van más ilyen vagy magasabb rendű lény, akkor abban is – a gondolkodóképesség és az ész.

Nos, nyilvánvaló, hogy a lélek definíciója ugyanazon értelemben egy, mint a mértani idomé; mert ott sincs idom a háromszögön és a többin kívül, és itt sincs lélek az említetteken kívül. A mértani idomokra vonatkozóan is föl-vázolhatnánk egy közös definíciót, amely valamennyire illenék, de amely nem sajátos definíciója egyik idomnak sem. Hasonlóképpen áll a

dolog a lélek említett fajtái tekintetében. Ezért hát nevetséges ezekre és más hasonlókra vonatkozóan a közös definíciót keresnünk, amely a létezők egyikének sem lesz sajátos definíciója, sem pedig a sajátos és tovább már nem osztható formára¹⁴ nem vonatkozik, és nevetséges nem törődnünk a sajátos definícióval. A mértani idomokkal és a lélekkel hasonló a helyzet. A sorban utána következőben ugyanis – mind az idomok, mind az élőlények esetében – potenciálisan megvan a korábbi, például a négy-szögben a háromszög és az érzékelőképességben a táplálkozóképesség. Ezért kutatnunk kell, hogy mindegyiküknek mi a lelke: mi a növényé, és mi az emberé vagy az állaté. Meg kell vizsgálnunk, miért következnek ilyen sorrendben.^{415 a} A táplálkozóképesség nélkül ugyanis nem létezik az érzékelőképesség, míg a növényeknél a táplálkozóképesség, az érzékelőtől függetlenül van jelen. Továbbá a tapintás nélkül a többi érzék egyike sem fordul elő, a tapintás ellenben előfordul a többi érzék nélkül is: sok állatnak ugyanis se látása, se hallása, se szaglóérzéke nincs. Az érzékelők közül némelyekben megvan a helyváltoztatás képessége, másokban nincs meg. Végül és a legkevesebb-jükben van meg az értelem és a gondolkodás. Amelyek ugyanis a halandó lények közül rendelkeznek értelemmel, azokban jelen van a többi

biekkben is megvan, s a lélek első és legáltalánosabb képessége, ennek révén van jelen az élet valamennyi lényben. Ennek funkciója a nemzés és a táplálkozás. Az élőknél ugyanis, amennyiben fejlettek és nem nyomorékok, illetve nem spontán módon keletkeztek,¹⁷ legtermészetesebb cselekedetük, hogy egy másikat hoznak létre, olyat, amilyenek ők maguk, az állat állatot, a növény növényt, hogy amennyire tőlük telik,¹⁸ részük legyen az örökkévalóban és az isteniben. Mert erre törekszik minden, és évégett cselekszi, amit természetete szerint cselekszik. (A *mi végett* kifejezés pedig kettős értelmű: egyrészt azt jelenti, hogy *mi célból*, másrészt, hogy *minek a javára*.) Mindegyikük tehát – minthogy nem tud az örökkévalóban és isteniben folytonos létezés révén részeseülni, mert a halandó lények egyike sem képes mindvégig megmaradni szám szerint egynek és ugyanannak – úgy veszi ki részét, ahogy teheti, az egyik inkább, a másik kevésbé. S fönnmarad – jóllehet nem ő maga – valami olyan, amilyen ő maga volt, s ami szám szerint nem egy vele, ám fajtát tekintve igen.

A lélek az élő test oka és princípiuma. E kifejezéseket azonban többféle értelemben használjuk. Hasonlóképpen a lélek is három értelemben ok: mert *forrása* is a mozgásnak meg *célja* is, és a lelkes testek *szubsztanciájaként* is ok

a lélek.¹⁹ Hogy a szubsztancia értelmében vett ok a lélek, az világos: a létezésnek ugyanis minden dologban a szubsztancia az oka, az élet pedig létezése az élőknél. Az élet oka és princípiuma meg a lélek. Továbbá a teljesültség: szabályszerűsége annak, ami potenciálisan létezik.

Nyilvánvaló, hogy a *mi végett* értelmében is ok a lélek, mert ahogyan az ész valami véget alkot, úgy a természet is, és ez a valami a célja. Ilyesmí az állatokban – mégpedig természetük nélkül fogva – a lélek. Mert minden természeti tevékenység a lélek eszköze – mind az állatoké, mind a növényeké –, és mintegy a lélek végett van. De kettős értelemben használjuk a *mi végett* kifejezést: egyrészt azt jelenti, hogy *mi célból*, másrészt hogy *minek a javára*.

De a térbeli mozgásnak is első forrása a lélek. Ez a képesség azonban nincs meg minden élőben. A változás és a növekedés is a lélek által megy végbe. Az érzékelés ugyanis egy bizonyos változásnak tűnik, ami pedig nem rész a lélekben, az nem is érzékel. Hasonló a helyzet a növekedéssel és a fogyással: semmi sem fogy vagy növekszik természeténél fogva, ami táplálkozik, és nem táplálkozik semmi, nem részese az életnek. Empedoklész helyén beszélt erről, mert hozzátette, hogy a irányuló növekedés a növényekben, am

arra eresztik gyökereiket, azért van meg, mert a földnek ez a természetes mozgása, a fölfelé 416 a növekvés meg, mert az a tűz. De a fölfelé és lefelé kifejezéseket sem fogja föl helyesen, mert a fölfelé és lefelé nem azonos az összes élőlény és a mindenség számára.²⁰ Hiszen ami a fej az állatoknál, az a gyökér a növényeknél, ha az eszközöket funkcióik szerint mondjuk azonosnak vagy különbözőnek. Azonkívül mi az, ami az ellenkező irányokba törő tüzet meg földet összetartja? Mert szét fognak szakadni, ha nem lesz, ami ezt meggátolja. Ha pedig lesz ilyesmi, akkor az lesz a lélek, az lesz a gyarapodás és a táplálkozás oka.

Némelyeknek úgy tetszik, hogy a tűz természetű a táplálkozásnak, és a növekedésnek a feltétlen oka. Az elemek közül ugyanis egyedül ez látszik táplálkozónak és növekedőnek. Ennél fogva fölteheti valaki, hogy a növényekben és az állatokban is ez lesz az, ami e folyamatokat létrehozza. Bizonyos értelemben együtt hatók ugyan, de a feltétlen ok nem ez, hanem inkább a lélek. A tűz növekedése ugyanis, amíg csak gyúlékony anyag van jelen, a végtelenig tart, a természet által összeállított dolgoknak meg kivétel nélkül van határuk és mértékük a nagyságban és növekedésben; ám ezek a tulajdonságok a lélek és nem a tűz sajátjai, és inkább a szabályszerűséghez, semmint az anyaghoz tartoznak.

Mivel pedig ugyanaz a lelki képesség tápláló is, nemző is, szükséges, hogy először a táplálást határozzuk meg, mert ez az funkció különbözteti meg a többi képességtől. Úgy látszik, hogy az ellentétes az ellentétesnek tápláléka, de nem bármelyiké, hanem amelyeknek nemcsak keletkezésük, de növekedésük is egymásból fakad. Mert sok dolog egymásból keletkezik, de nem mindannyian mennyiségek: például az egészség a betegből lesz.²¹ Ám úgy látszik, amelyek egymásból növekszenek, azok sem azonos módon táplálékai egymásnak, hanem a víz tápláléka a tűznek, a tűz ellenben nem táplálja a vizet. Az egyszerű testeknél többnyire ez a helyzet: az egyik a táplálék, a másik a táplált. De itt egy nehézség merül föl: némelyek ugyanis azt állítják, hogy a hasonló táplálja a hasonlót, mint ahogy a növekedés esetében történik. Mások meg, mint mondtuk, éppen fordítva úgy látják, hogy az ellentétes táplálja ellentétét, mivel a hasonló a hasonlóra nem gyakorol hatást, a táplálék ellenben megváltozik és megemésztődik. A változás minden dolognál az ellentétes vagy a közbülső állapot felé tart. Továbbá a táplálkozótól szenved hatást a táplálék, nem pedig amaz a tápláléktól, ahogy a 416 b mesterember sem szenved hatást az anyagától, hanem az szenved tőle, míg a mesterember csak átvált a tétlenségből a tevékenységbe.

Különbséget jelent az is, hogy vajon ami a testbe jut, első vagy utolsó alakjában táplálék-e. Ha pedig mindkettő az, csak az egyik nyers, a másik megemésztett alakban, akkor azt mondhatjuk, hogy mindkét módon történik a táplálkozás: amennyiben ugyanis nyers a táplálék, az ellentét táplálja ellentétét, amennyiben pedig megemésztett, a hasonló a hasonló. Ebből világos, hogy bizonyos értelemben mindketten helyesen is nyilatkoznak, meg helytelenül is.

Mínthogy semmi sem táplálkozik, aminek nincs része az életben, ezért ami táplálkozik, az a lelkes test, *mint* lelkes, úgyhogy a táplálkozás is a lelkes lényre vonatkozóan történik, nem járulékosan. De más dolog a táplálék *táplálék volta és gyarapító volta*. Amennyiben ugyanis a lelkes lény egy bizonyos mennyiség, annyiban a táplálék: gyarapítója. De amennyiben *ex-a-valami* és szubsztancia, annyiban a táplálék: tápláléka. Mert az tartja fenn a szubsztanciát, amely addig marad életben, amíg táplálkozik. Keletkezését is ez okozza – nem a táplálkozó lényét ugyan, hanem egy hozzá hasonlóét, mert neki már megvan a szubsztanciája, és önmagát semmi sem hozza létre, hanem fönntartja csupán.

Így hát a lélek ilyen princípiuma az a képesség, amely birtoklóját mint lélekkel bírót fönnt-

tartani képes – a táplálék pedig működését teszi lehetővé. Ezért a tápláléktól megfosztva nem tud meglenni az élőlény.

Mivel pedig mindent végső célja után helyes elnevezni, a cél meg olyan lénynek a létrehozása, amilyen az élőlény maga, ennél fogva az első lélek alighanem az az erő, amely magához az élőlényhez hasonlókat nemz. Mínthogy három tényező kerül szóba: a *táplálkozó, amivel táplálkozik* és a *tápláló, ezért* meg kell állapítani, hogy az első lélek a tápláló, a lélekkel rendelkező test a táplálkozó, amivel pedig táplálkozik, az a táplálék.²² Ám az *amivel táplálnak* kifejezés kettős értelmű, mint az *amivel kormányoznak*: a kéz is az, meg a kormánylapát is. Az egyik mozgató és mozgató, a másik csupán mozgató.

Mivel minden tápláléknak emészthetőnek kell lennie, az emésztést pedig a meleg végzi, ennél fogva minden lelkes lényben jelen van a hő. – Nagyjából tehát megmondottuk, mi a táplálás, teljesen tisztába jönni a dologgal egy későbbi, külön fejtegetésnek lesz feladata.²³

Ötödik fejezet

Miután ezeket taglaltuk, szóljunk általánosságban az érzékelés egészéről. Az érzékelés a mozgás és elszenvedés körébe tartozik, mint említettük, ugyanis a változás egy fajtájának tűnik. Némelyek szerint a hasonló is szenved a hasonlótól. Hogy ez milyen értelemben lehetséges és milyen értelemben nem, azt előadtuk a cselekvésről és az elszenvedésről szóló általános fejtegetéseinkben.²⁴

Nehézséget okoz az a kérdés, hogy miért nem érzékeljük magukat az érzékszerveinket, s hogy ezek külső tárgyak híján miért nem érzékelnek, holott megvan bennük a tűz, a föld és a többi elem, amelyek vagy önmagukban, vagy járulékos tulajdonságaiknál fogva érzékelhetőek. Nos, nyilvánvaló, hogy az érzékelőképesség nem aktuálisan, hanem csupán potenciálisan létezik, ezért nem is érzékel. Ezért itt is az lesz a helyzet, mint a gyúlékony anyag eseté-

ben, amely nem gyullad meg önmagától, a gyújtóanyag nélkül, hiszen így önmagát gyújtaná meg, és nem volna szüksége az aktuálisan létező tüzre. Mivel pedig az *érezkelni* kifejezést kettős értelemben használjuk – hiszen a potenciálisan látóról és hallóról is azt mondjuk, hogy lát és hall, még ha éppen alszik is, és ugyanezt állítjuk a már működő szervről is –, kettős értelemben beszélünk az érzékelésről is: mint potenciálisról és mint aktuálisról. Szintúgy kétféle értelemben szólhatunk az érzékelés tárgyairól is: emez potenciálisan, amaz aktuálisan az.

Fejtegetéseinkben mindenekelőtt tekintsük azonosnak a hatás elszenvedését, a mozgást és a tevékenységet, ugyanis a mozgás is valamiféle tevékenység, csakhogy – mint másutt kifejtettük – befejezetlen.²⁵ Mármost a hatást gyakorlótól és a tevékenytől szenved hatást minden, és általa mozog. Ennélfogva bizonyos értelemben a hasonlótól szenved, bizonyos értelemben meg a különbözőtől, mint mondtuk: a hatást ugyanis a különböző szenved, ha pedig már elszenvedte, akkor már hasonló.

De pontosabb megkülönböztetést kell tennünk a potencialitással és az aktualitással kapcsolatban; jelenleg ugyanis általánosságban szóltunk róluk. Lehet valami olyan értelemben hozzáférő, ahogy az embert hozzáférőnek

mondjuk, mert ama lények közé tartozik, amelyek értenek dolgokhoz és amelyek tudással rendelkeznek. Aztán lehet olyan értelemben is, ahogy hozzáértőnek azt nevezzük, aki rendelkezik a grammatika tudományával. Ezek mindegyike nem ugyanazon értelemben *képes* valamire, hanem az egyik a fajtája és az anyaga miatt, a másik meg azért, mert ha akarja, képes az elmélkedésre – hacsak valami külső tényező ebben meg nem akadályozza. Ismét egy másik ember már elmélkedő tevékenységet folytat: aki aktuálisan és a szó szoros értelmében tudja azt az A-t.

Az előbbieket mindketten – potenciálisan hozzáértők lévén – aktuálisan hozzáértőkké válnak, ám egyikük a tanulás révén megváltozva és gyakran az ellentétes habitusból átalakulva, míg a másik az aritmetika vagy a grammatika ^{417 b} tevékenység nélküli birtoklásának állapotából jut el a tevékenységhez: más módon tehát.

Nem egyrétű a *hatás elszívódása* kifejezés sem, hanem egyik értelemben valaminek az ellentéte által okozott romlását értjük rajta, máskor meg inkább a hozzá hasonló, aktuálisan létező által történő megőrzését a potenciálisan létezőnek, mert ez úgy viszonyul ahhoz, mint a lehetőség a teljesültséghez. Hiszen elmélkedni az kezd, ami birtokában van a tudásnak. Ez pedig nem változás (mert önmaga felé és a teljesült-

sége felé halad), vagy más fajtája a változásnak. Ennélfogva nem helyes azt mondani, hogy a gondolkodó ember megváltozik, amikor gondolkodik, sem pedig, hogy az építész teszi ezt, amikor épít. Ami tehát az értelmes és gondolkodó lény esetében a lehetőség szerint valótól a teljesültséghez vezet, az nem nevezhető tanításnak, hanem más elnevezésre tarthat számot. Ami pedig a lehetőség állapotából kiindulva tanul és gyűjt ismeretet az aktuálisan létezőnek és tanítónak a hatására, arról, mint már mondtuk, vagy azt kell állítanunk, hogy nem szenved el hatást, vagy pedig két fajtáját kell megkülönböztetnünk a változásnak: a megfosztottság állapota felé és a készségek és a dolog természetére felé haladó változást. Az érzékelő lény első változása a nemző által történik, és ha a nemzés végbement, akkor az élőlényben már megvan a tudás értelmében vett érzékelés. Az aktuális érzékelés meg úgy értendő, mint az elmélkedés, ám különbözik tőle annyiban, hogy az érzékszervi működést kiváltó tényezők (a látható, a hallható és ugyanígy a többi érzékelhető is) kívülről hatnak. Oka ennek, hogy az aktuális érzékelés az egyes dolgokra vonatkozik, a tudás ellenben az univerzálékra, ezek meg bizonyos értelemben a lélekben vannak. Ezért tőlünk függ, hogy valamit akkor gondoljunk el, amikor akarjuk; de már hogy érzé-

keljünk valamit, az nem tőlünk függ. Ehhez ugyanis az szükséges, hogy az érzékelhető dolog is jelen legyen. Hasonló a helyzet az érzékelhető dolgokra vonatkozó tudományokkal is, és ennek ugyanaz az oka: hogy az érzékelés tárgyai egyes és rajtunk kívül lévő dolgok.

Am ezekkel tisztába jönni később is lesz alkalmunk. Most csak annyit állapítsunk meg, hogy mivel nem egyrétű a *lehetséges* kifejezés használata, hanem egyszer úgy értjük, mint amikor azt mondjuk, hogy a gyermekből lehet vezér, máskor meg úgy, mint amikor ugyanezt ⁴¹⁸ a felnőttől állítjuk, ezért az *érzékelőképesség* kifejezéssel is ez a helyzet.

Miután pedig nincs szavunk a köztük fennálló különbség jelzésére – noha megállapítottuk, hogy különböznek és hogy miben különböznek –, a *hatást szenvedni és változni* kifejezést kell sajátos elnevezésekként alkalmaznunk. Az érzékelőképesség, mint mondtuk, potenciálisan olyan, amilyen az érzékelhető tárgy aktuálisan. Tehát nem-hasonlóként szenved el a hatást és ha már elszenvedte, hasonlóvá lett és olyanná, mint amaz.

Hatodik fejezet

Az egyes érzékekkel kapcsolatban először az érzékelés tárgyairól kell szólnunk. Az *érzékelés tárgya* kifejezést három értelemben használjuk. Két fajtájáról azt mondjuk, hogy önmagánál fogva, a harmadikról, hogy járulékosan érzékelhető. Az előbbi kettő egyike sajátos tárgya az egyes érzékeknek, a másik közös tárgya valamennyinek. Sajátosnak mondom azt, amelyet nem lehet más érzékszervvel érzékelni és amelyre vonatkozóan nem lehetséges tévedésbe esnünk – például a látás vonatkozik a színre, a hallás a zajra, az ízlelés az ízre, míg a tapintás tárgyai különbözőek –, hanem mindegyik érzék ezekről ítél és csatlakozni nem abban szokás, hogy ez szín-e, vagy az zaj-e, hanem abban, hogy mi a színes tárgy és hol van, vagy mi a zajt adó tárgy és hol van. Nos, az ilyenekről mondják, hogy sajátos tárgyai az egyes érzékeknek, míg a mozgás, nyugalom,

szám, alak, nagyság: közös tárgyak.²⁶ Az effélek ugyanis nem sajátos tárgyai egyik érzéknek sem, hanem közös tárgyai valamennyinek. Hiszen némely mozgást tapintással is érzékelhetünk és látással is. Az érzékelés járulékos tárgyaról beszélünk például akkor, ha a fehér dolog: Diarész fia; ezt ugyanis járulékosan érzékeljük, mert a fehér dolognak, amelyet érzékelünk, ez járuléka. Ezért az érzékelő mint érzékelő nem is szenved hatást az érzékeltől.²⁷

Az önmaguknál fogva érzékelhetők közül elsődleges értelemben érzékelhetők azok, amelyek sajátos tárgyai az érzékeknek és amelyekre az egyes érzékszervek szubsztanciája természeténél fogva vonatkozik.

Hetedik fejezet

Amire a látás vonatkozik, az látható. Látható pedig egyrészt a szín, másrészt az, amit körülírni lehet, de megnevezni nem; amit ezen értünk, az később lesz világossá számunkra.²⁸

A látható ugyanis: szín.²⁹ Ez pedig az önmagánál fogva láthatón van. Az *önmagánál fogva látható* nem definíciója szerint ilyen, hanem mert önmagában bírja látható voltának okát.³⁰ Minden szín képes arra, hogy mozgásba hozza^{418 b} az aktuálisan átlátszót: ez a természete. Ezért nem láthatunk fény nélkül, hanem minden körülmények között a fényben látunk minden színt. Ezért először a fényről kell megállapítanunk, hogy mi az. Nos hát, a fény valami átlátszó. Átlátszónak pedig azt mondom, ami látható ugyan, de szigorúan fogalmazva nem önmagánál fogva, hanem valami idegen szín által. Ilyen átlátszó dolog a levegő, a víz és sok szilárd test. Mert nem *mint* víz vagy *mint* levegő

átlátszó ez, hanem létezik egy bizonyos természeti sajátosság, amely egyaránt megvan mindkettejükben és az örökkévaló fönti testben is.³¹ A fény pedig ennek: az átlátszónak, mint átlátszónak az aktualitása. Ám amiben a fény megvan, abban potenciálisan megvan a sötétség is. A fény mintegy színe az átlátszónak, midőn az a tűz vagy efféle révén aktuálisan átlátszó, mint például a fönti test: mert abban egy és ugyanaz a tulajdonság van meg.

Nos, hogy mi az átlátszó és mi a fény, azt előadtuk: nevezetesen, hogy se nem tűz, se nem test általában, de nem is kiáramlása valamely testnek – mert ebben az esetben is valamiféle test volna –, hanem a tűznek vagy más ilyesminek jelenléte az átlátszóban. Mert két test egyidejűleg nem lehet ugyanazon a helyen, és úgy látszik, a fény ellentéte a sötétnek, a sötét pedig az ilyen állapotnak távolléte az átlátszóból. Így hát világos, hogy ennek jelenléte a fény, és hogy sem Empedoklész nem szólt helyesen, sem pedig, ha még rajta kívül nyilatkozott úgy valaki, hogy a fény a föld és a világ határa között terjed, és egy bizonyos időpontban közöttük van, csak mi nem vesszük észre a mozgását. Ez ugyanis ellenkezik mind az értelem evidenciájával, mind a jelenségekkel – mert rövid távolságon észrevétlen maradhatna ugyan a mozgás, de hogy kelettől nyugatig ter-

jedve észrevétlen maradjon, az túl merész posztulátum.³²

A szín befogadója a színtelen, a zajé a zajtalan. Színtelen az átlátszó s a láthatatlan vagy alig látható, amilyennek a homályos tűnik. Az átlátszó dolog pedig ilyen, de nem amikor aktuálisan, hanem amikor potenciálisan átlátszó, mivel egyazon természet egyszer sötétség, máskor meg fény.

De nem minden dolog fényben látható, ha- 419 a nem ez az egyes dolgok sajátos színe csupán. Némelyik dolog ugyanis a fényben nem látható, de a sötétben érzetet kelt, mint például a tüzestnek tetsző és ragyogó testek; ezekre azonban nincs közös elnevezésünk. Ilyen a gomba, a szaru, a halak feje, pikkelye, szeme. Saját színét egyiknek sem látjuk. Hogy ezeket milyen oknál fogva látjuk, más kérdés. Most csak annyit világos, hogy amit a fényben látunk, szín. Ezért ez nem is látszik fény nélkül: mert éppen abban áll a szín szín-volta, hogy ő a mozgatója az aktuálisan átlátszónak. Az átlátszó teljesültsége pedig a fény. Nyilvánvaló tanújele ennek, hogy ha valaki közvetlenül a szemére helyezi a színes tárgyat, nem fogja látni, hanem a szín hozza mozgásba az átlátszót – például a levegőt –, ettől pedig mozgásba jön a vele közvetlenül érintkező érzékszerv. Mert Démokritosz nem beszél helyesen, amikor úgy vélekedik,

hogy ha a közeg üres volna, akkor az égbolton egy hangyát is pontosan látnánk.³³ Ez ugyanis lehetetlenség. Hiszen mivel a látás az érzékelőképessegre gyakorolt bizonyos hatás által jön létre, és mert a látott színtől közvetlenül nem származhatik a hatás, nem marad más hátra, mint hogy a közegtől származzék, így szükségképpen lesz valami közeg. Ám ha ez üres volna, nem hogy tisztán, de egyáltalán nem látnánk.

Hogy milyen oknál fogva szükségszerű az, hogy a fényben lássék a szín, előadtuk. A tűz azonban mindkettőben – mind a sötétben, mind a fényben – látható, és ez szükségképpen így van, mert az átlátszó általa lesz átlátszóvá. Ugyanez áll a zajra és a szagra is, mert egyikük sem az érzékszerv közvetlen érintésével hozza létre az érzetet, hanem mind a szag, mind a zaj a közeget mozgatja meg, ez pedig a két érzék mindegyikét. Ellenben ha magára az érzékszervre teszi valaki a zajt keltő vagy illatos dolgot, az semmiféle érzetet nem fog kelteni. A tapintás és az ízlelés ugyanígy viselkedik, csak hogy ez most még nem világos. Hogy miért nem, azt később fejtjük ki.³⁴

A hangok közege a levegő, az illatoké névtelen. Mert ahogy a színnek az átlátszó a közege, úgy a szaggal rendelkező dolgoknak a közege egy közös tulajdonsága a levegőnek és

a víznek, s e tulajdonság mindkettejükben megvan. Mert úgy tetszik, a vízben élő állatoknak is van szaglásuk. Ám az ember és minden olyan 419 b szárazföldi állat, amely lélegzik, csak belégzés-kor képes szagot érezni. Ennek okát is később fejtjük ki.³⁵

Nyolcadik fejezet

Taglaljuk most először a hang és a hallás kérdését! A hang kétféle: aktuális és potenciális. Némely dolgokról, például a szivacsról, gyapjúról azt mondjuk, nem adnak hangot, másokról meg, hogy igen. Ilyen az érc és a tömör, sima dolgok, mert ezek képesek hangot adni. Ez pedig annyit tesz, hogy önmaguk és a hallószerv között aktuális hangot keltenek. Aktuális hang mindig *valami révén, valaminek ütközve és valamiben* keletkezik, mert ütés által jön létre. Ezért lehetetlen, hogy egy tárgy egymagában adjon hangot. Más ugyanis az, ami üt és amit ütnek. Ezért a hangot adó valaminek ütközve ad hangot, ütés pedig nincsen mozgás nélkül. De mint említettük, nem akármilyen dolgok ütése ad hangot, mert például a gyapjú semmiféle hangot nem ad, ha megütjük, de már ad az érc és mindaz, ami sima és öblös. Az érc azért, mert sima, az öblös tárgyak pedig azért, mert

sok ütést végeznek az első után, minthogy a mozgásba hozott levegő nem tud eltávozni. Továbbá a levegőn is hallunk meg a vízben is, noha itt kevésbé. A hangot azonban nem a levegő okozza és nem a víz, hanem tömör tárgyaknak kell egymáshoz és a levegőhöz ütdőniük. Ez utóbbi pedig akkor történik, ha a levegő az ütésnek ellenáll és nem folyik szét. Ezért ha gyors és erős ütés éri, zajt ad. Szükséges ugyanis, hogy a suhintás mozgása megelőzze a levegő szétömlését, akárcsak amikor valaki a homokrakásra vagy homokörvényre mér gyors csapást.

Visszhang akkor keletkezik, ha a határoló és a szétömlést megakadályozó edényben egy tömeggé vált levegő visszaveti a külső levegőt, mint a labdát. Úgy tűnik, mindig keletkezik visszhang, csak nem mindig vehető észre, minthogy a hanggal is az a helyzet, mint a fénnel. A fény ugyanis szintén mindig visszaverődik (különben nem volna mindenfelé világosság, hanem a napsütötte helyeken kívül sötétség uralkodnék), de nem mindig úgy verődik vissza, mint a vízről vagy az ércről, vagy valamely más sima tárgyról, azaz árnyékot okozva, amivel a fény határát vonjuk meg.

Az ürességet pedig joggal mondjuk a hallás okának. A levegő ugyanis ürességnek tetszik; ez kelt hallási érzeteket, amikor összefüggő és

egyetlen tömegként mozgásba jön. De szétfolyó természete miatt nem ad hangot, hacsak
420 a nem sima a megütött tárgy. Ilyenkor a sík felület hatására egyszerre egységgé válik a levegő, mivel a sima tárgy felülete egység. Nos, hangot az ad, ami a hallószervig hatóan megmozgatja a folyamatosságánál fogva egységes levegőt. A hallószervben a szervvel rokon természetű levegő van. Mivel a szerv benne van a levegőben, a külső levegő mozgása által mozgásba jön a belső is. Ezért nem hall az élőlény minden részével, és nem is járja őt át mindenfelé a levegő, mivel nem járja át teljesen a levegő. A mozgásra képes és eleven lényben ugyanis nincs mindenütt levegő. Maga a levegő könnyen szétáramló lévén hangtalan, de ha szétáramlását megakadályozzák, akkor mozgása: hang. A fülben lévő levegő be van oda falazva, hogy mozdulatlan legyen, és így pontosan érzékeli a mozgás összes különbségét. Azért hallunk a vízben is, mert a víz nem hatol be magáig a hallószervvel érintkező levegőig, de – a hangjárat kanyarulatai következtében – még a fülbe sem. Ha ez mégis megtörténik, akkor nem hall az ember, valamint akkor sem, ha a dobhártya megbetegszik, mint ahogy nem látunk, ha a szaruhártya betegszik meg. Annak, hogy van-e hallásunk vagy nincs, jele, hogy fülünk állandóan zúg, mint a tülök. A fülben lévő

levegő ugyanis mindig végez valami sajátos mozgást. A hang azonban külső mozgás és nem a sajátja. Azért is mondják, hogy az üressel és zengővel hall az ember, mert a körülhatárolt levegőt magába foglalóval hallunk.

Vajon az ütő vagy a megütött ad-e hangot? Vagy talán inkább mindkettő, de más-más módon: a hang ugyanis mozgása annak, ami úgy tud mozogni, mint a sima test felszínéről az ütésre elpattanó testecskek. Mint mondtuk, nem minden ütő és nem minden megütött ad hangot (például ha két tüt ütünk össze), hanem sima felületűnek kell lennie annak, amit megütnek, hogy a levegő egyszerre pattanjon le róla és jöjjön rezgésbe. A hangot adó testek különbségei az aktuális hangban válnak nyilvánvalóvá. Ahogy ugyanis a fény nélkül nem látjuk a színeket, úgy hang nélkül sem érzékeljük a hangzás élességét (azaz magasságát) és tompaságát (azaz mélységét). E kifejezéseket pedig a tapintás köréből átvett értelemben használjuk: mert az éles rövid idő alatt erősen, a tompa hosszú idő alatt gyengén mozgatja meg az érzéket. Nem az éles gyors és a tompa lassú, hanem az egyiktől előidézett mozgás lesz gyorsaságánál, a másiké meg lassúságánál fogva ilyen. Úgy látszik, hasonló vele a helyzet, mint 420 b a tapintás körébe tartozó élessel és tompával: mert az éles mintegy szűr, a tompa meg nyom

azáltal, hogy az egyik rövid, a másik hosszú ideig mozgat, úgyhogy az egyiknek a gyorsaság, a másikkal a lassúság a sajátja.

Ennyit jegyezzünk meg a hangról. A kommunikációs hang pedig a lelkes lény okozta hang, mert az élettelenek közül semminek sincs kommunikációs hangja, hanem csak a hasonlóság alapján mondjuk, hogy szólnak, mint például a fuvola, a lant és azok az élettelen dolgok, amelyek hangterjedelemmel, dallammal és artikulációval rendelkező hangot adnak. Ez hasonlít a kommunikációs hangra, minthogy annak is megvannak ezek a tulajdonságai. De sok állatnak nincs kommunikációs hangja, például a vérteleneknek és a vérrel rendelkezők közül a halaknak. S ez így van rendjén, mert a kommunikációs hang a levegőnek egy bizonyos mozgása. Amelyekről meg közlünk azt mondják, szólnak – például az Akhelóosz-beli halakról –, azok kopolyájukkal adnak hangot vagy más ilyesmivel. A kommunikációs hang ellenben az élőlény által kibocsátott hang, és nem jön létre akármelyik testrész segítségével. De minthogy minden hangkeltésnek feltétele valami, ami üt, amit ütnek és amiben ez történik, ez pedig a levegő, joggal állíthatjuk, hogy kommunikációs hangot csak az adhat, ami levegőt fogad be. A belélegzett levegőt ugyanis két célra használhatja föl a természet, ahogy a

nyelvre is az ízlelés és a beszéd végett van szüksége, de közülük az ízlelés szükségszerű, ezért többekben van jelen, a megértés ellenben a helyes életvitel végett van. Így a lélegzetre is feltétlenül szükség van a belső meleg miatt – ennek okát máshol mondjuk el,³⁸ a beszédre ellenben azért, hogy részünk legyen a helyes életvitelben.

A légzés szerve a gégefő, továbbá ami végett ez a szerv van: a tüdő. Testük e részében ugyanis a szárazföldi állatok melegebbek a többieknél. A szív környékének van elsősorban szüksége a légzésre. Ezért szükséges, hogy a légzéssel a testbe jusson a levegő. Így hát a kommunikációs hang: a belélegzett levegőnek a testrészekben lakozó lélek által az úgynevezett légcsőhöz való hozzáütése. Hiszen – mint megjegyeztük – nem minden, az élőlény által keltett hang kommunikációs. Mert kelthetünk hangot a nyelvünkkel is, meg úgy is, mint köhögéskor. Lélekkel bíró lénynek kell végeznie a hangütést, mégpedig egyfajta képzetten párosult hangütést. A kommunikációs hang ugyanis a hangok egy bizonyos jelentéssel bíró fajtája. Nem a belélegzett levegő ütése, mint a köhögés, hanem az élőlény ezzel a levegővel üti hozzá a légcsőben lévő levegőt magá-⁴²¹ a hoz a légcsőhöz. Bizonyítéka ennek, hogy szólni sem belélegzéskor, sem kilégzéskor nem tu-